

NEMZETKONSTRUKCIÓK A ROMÁNIAI MAGYAR POLITIKAI KÖZÖSSÉG MEGTEREMTÉSÉBEN AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS IDŐSZAKÁBAN*

Ez a rövid tanulmány jelzésszerűen összefoglalja a romániai magyarság nevében felépő kisebbségi elitek *magyar nemzetfogalmának* jellegzetességeit, a trianoni Magyarországéhoz való eltérő és hasonló vonásait, illetve azokat az intézményes kereteket, amelyek ezeknek a nemzeti kánonoknak fórumot biztosítottak az 1920-as évek közepéig.¹

A román állam fennhatósága alá került magyar politikai közösség nemzetfogalmát sok tekintetben eltérő tényezők és kiútkereső stratégiák alakították, mint a trianoni Magyarország politikai közösségének nemzetfelfogását. A határon túli magyarság, tehát a magyarul beszélő, magyar nemzetiségű, fejlett nemzeti önanonosságtudattal és intézményesültséggel rendelkező csoportok politikai kényszer hatására váltak ki a magyar nemzetépítés folyamatából.² A kisebbségi társadalom kulcskérdése, hogy tagjainak politikai integrációja és fejlődése a saját közösségi intézményein keresztül megy-e végbe vagy sem? A romániai magyarságnak ebben a folyamatban egyszerre kellett választ találnia a nemzetállami kihívásokra, amelyek a budapesti és a román állam kormányzataitól párhuzamosan érkeztek, illetve a saját magyar társadalmukon belül zajló modernizációs folyamatokra.³ A multietnikus nemzetállami keretek között *kényszerközösségként*⁴ tovább élő magyarságnak a következő kérdések

* Ez az írás a PhD kutatásom egy kisebb részletét képezi, amely a romániai magyar politikai és szellemi elitek politikai diskurzusait, eszmetörténetét vizsgálja a magyar nemzetfogalomban bekövetkezett változásra koncentrálni.

¹ A húszas évek második felére leszűkültek a magyar kisebbségi érdekvédelem lehetőségei: sikertelen paktumtárgyalások, a romániai demokratikus intézményeknek sikertelen kiépítése, hármass diszkrimináció (politikai, gazdasági, kulturális–oktatási) következtében a társadalmi *egységesülésnek* stratégiája váltotta fel a *néphatalmán* álló szociális és demokratizmus kategóriákat. Bárdi, 2011. 312–323.

² Kényszerközösségek és védtelen védhatalom. Szarka, 2002. 17–30.

³ Bárdi, 2004, 251–274.

⁴ 1918-ban a magyar nemzetépítésből olyan fejlett nemzettudattal bíró régiók szakadtak ki, amelyek magyarsága kényszerközösségként önálló kulturális és politikai intézményrendszerrel teremtett a két világháború között. Ezek a kisebbségi társadalmak bár részesei az adott ország politikai közösségének, de nem részesei az adott ország nemzetépítésének (cseh, szlovák, román, szerb politikai nemzetek). Ezekben az országokban a nemzetállamiság kiépítése

kel kellett szembenéznie: 1) miként integrálódik társadalmi és politikai szinten az új államalakulatba, 2) milyen önálló intézményi formákat képes hosszú távon működtetni az őt érintő társadalmi, gazdasági, kulturális kihívásokra válaszolva, 3) milyen múlt- és nemzet értelmezés segíti a magyar politikai közösség jövőbeni „egységét” a kisebbségi társadalomépítés folyamatában.

Megváltozott nemzeti kánon a trianoni Magyarországon

A trianoni Magyarország két világháború közötti politikai kultúrájának, történeti emlékezetének és politikai diskurzusainak főbb vonásait az 1918–1921-es erőszakos eseményeinek (pl. terrorakciók, lincselések, internálások) sorozata erősebben befolyásolta, mint a Nagy Háború drámai megpróbáltatása. Réz Mihály hiába írta azt 1918 elején, hogy minden korábbi politikai közjogi felépítményt a változás szele kikezdte, mégsem merete vagy nem tudta elképzelni, hogy mindez a monarchia végleges összeomlását jelentheti és egyáltalán annak milyen politika, társadalmi hatásai lehetnek. *„Magyarország politikája az utolsó négy évtizedben kész, biztos vágányokon haladt. Határozott, merev korlátok; megszilárdult külpolitikai és monarchiabeli viszonyok. Künn a hármasszövetség változhatatlanul áll s az általa is elősegített békepolitika; a világhatalmak nagyrészt Európán kívül vívják vetélkedésüket. A monarchián belül az ép oly változhatatlan hatvanhetes alap. Magyarországon a magyar szupremácia erősítésének politikája uralkodott. Csupán ezen korlátokon belül voltak a pártharcok vívhatók. Hibáik csupán ezen belül okozhattak csak károkat. A helyzet ma teljesen megváltozott. Semmi sem megállapodott; semmi sem biztos; semmi sem szilárd. Megmozdult a világ.”*⁵

Takáts József szerint az első világháború tapasztalata alacsonyabb határfokkal jelen a politikai cselekvők számára, mint az 1918–1921-es polgárháborús éveknek tapasztalata.⁶ A két világháború közti politikai diskurzusokra jellemző volt az *erőszak* valamilyen formájának megjelenése, hiszen a magyar társadalom veszteség élménye csak fokozta a politikai szereplők agresszivitását, militarizmusát. Paul Ricoeur filozófus mélyreható írásában azt elemzi, hogy az emberre vonatkozó vizsgálódások során felvehető összes probléma mögött ott lappang az *erőszak* és a *nyelv* konfrontációja, egymásra való hatása. Az erőszak és a múlt tapasztalata a politikai térben a cselekvők által valamiféle jelentésre törekszik a nyelv segítségével.⁷ Az így megvalósult diskurzusok hozzá járulnak újabb identitások vagy régiek formálásához, a mások világtól való elhatárolódáshoz és egy saját, értéktelített világnak a megkonstruálásá-

éppen a magyar, német és zsidó közösségek társadalmi és gazdasági pozícióival szemben történt meg. Bárdi 2007. 7–10.

⁵ Magyar Figyelő, 1918. VIII. évf. I. kötet, 85.

⁶ Takáts, 2016. 165–189.

⁷ Ricoeur, 1998. 124–136.

hoz.⁸ Szilágyi N. Sándor nyelvész többek között a *nemzetet*, mint konstrukciót úgy határozta meg, hogy a nemzetről való minden tudásunk abból származik, amit elmondunk róla.⁹

Trencsényi Balázs eszmetörténész összességében a „nemzeti diskurzus” átalakulásának két alapvető mintáját állapította meg a történelmi Magyarország felbomlásának sokkját közvetlenül követő évek szellemi termésében. Az egyik, hogy a Monarchia berendezkedésének egyes elemei felértékelődtek, miközben az 1918–1919-es összeomlásért a hagyományos politikai kultúrától „eltérő” csoportokat, azaz a szocialistákat és a zsidóságot tették felelőssé. Másrészről pedig megjelent az etnikailag homogén nemzetállam beszédmódja, amely a függetlenségi hagyomány politikai nyelvezetét fejlesztette tovább egy antiliberalis irányba. A két világháború között olyan alternatív diskurzusok kerültek domináns helyzetbe, amelyeknek középpontjában a történelmi hagyomány, a historizáló nacionalizmus, a nemzeti romantika, a nemzet normatív fogalmának megalkotása és erőltetése, a nemzeti közösség viszonyának új – ontologizáló – felfogása állt. Ezeknek az egymás melletti és egymással is találkozó diskurzusoknak a fő jellemzői, hogy a nemzeti múlttól való gondolkodásba beemelték a kulturális morfológia, a geopolitika és a népléktan szempontrendszerét is.¹⁰ Németh G. Béla irodalomtörténész a politikai diskurzus radikalizálódásának kezdetét időben a polgárháborús évektől korábbra helyezte, mert véleménye szerint 1914 előtt már sok tekintetben beépült a közbeszédbe a nacionáldarwinista (19. század utolsó harmada) szótár.¹¹ Szabó Ildikó szociológus meglátása szerint a dualizmus időszakának nemzetfelfogása alapvetően a politikai nemzet fogalmán alapult.¹² A századfordulóra felerősödtek az államnacionalista és asszimilációs törekvések, illetve a kultúrnemzet koncepciójának jegyei.¹³ Fokozatosan tematizálódott a gazdasági, a politikai és a társadalmi alapú antiszemita beszédmód (előzmény: tiszaszlári vérvádper, Istóczy Győző képviselő Antiszemita Pártja) és felszínre került a tradicionális nemzetfelfogás kívánalma (nemesség nemzetalkotó szerepe), amelynek

⁸ Rüsen, 2000. 203–214.

⁹ Szilágyi N., 2002/4. 159–177.

¹⁰ Trencsényi, 2011. 11–85., 365.

¹¹ Németh G., 1976. 7–41.

¹² A „nemzet” azonos a „politikai közösséggel. A politikai közösség az a keret, amelyben az emberek társadalommá szerveződnek. A dualizmusban ez a felfogás azt jelentette, hogy a politikai nemzet egyenlő volt a magyar nemzettel, amelybe beletartoztak a más nemzetiségűek állampolgárok is, de a hivatalos nyelv a magyar volt. Jelen orientált, a földrajzi tér szervezésének van jelentősége, közös jogi és politikai kerethez való tartozás. SZABÓ, 2006. 202.

¹³ A herderi gondolat lényege, amely a német széttagoltságból ered, hogy nem az állam a közös, hanem a nyelv, a kultúra, a hagyomány és az összetartozás tudata. A kultúrnemzet konstrukciója múltorientált, az adott közösség a múlttal bizonyítja létezését. Hobsbawn (1999) a következő definíciót adta: „Kultúrájában él a nemzet, ha nincs független területe, de vannak kulturális intézményei.” Szabó, 2006. 203.

politikai nyomatékát a választójog korlátozottsága adta (1874-től 1917-ig 6% volt a választásra jogosultak aránya). A nemzetiségek körében határozottabbá vált a nyelvi–kulturális elkülönülés igénye és a kollektív nemzeti autonómia követelése.¹⁴ Az urbanizációval, a modernizmussal és a modernitással¹⁵ szemben számos negatív félelem és sztereotípa formálódott ki, ahol a város, mint a bűn helye, a polgárság és a munkásság, mint idegen és gyökértelen megközelítések erősödtek meg, utalva a főként zsidó és német nemzetiségűekkel szemben táplált érzésekre. Gyáni Gábor és John Lukacs történészek egyaránt úgy vélekednek, hogy a magyar nemzetállam-építés folyamata a századfordulón érkezett fejlődésének kritikus szakaszába, amikor az etnikai nemzetfogalom kezdte felváltani az állam történelmi tradíciójára alapozott nemzetfogalmat. A modern nacionalizmus lassan kiszorította a régebbi hazafiságot, és mind erőteljesebb faji jelleget öltött a nemzetről való gondolkodás.¹⁶

Szemléletes példája e gondolkodásnak dr. Bodnár Zsigmond egyetemi magántanár, aki több történelembölcseleti témájú könyvében publikált a nemzetiségi kérdés témakörében. Bodnár felfogása szerint a világ menetében „*akció- és reakciókorszakok*” váltják egymást, a felforgató szakaszt nyugalmi állapot követi.¹⁷ A napóleoni háborúkat követően az egység (vallás, morál, erkölcs, vagyis az eszmék) folyamatos lazulását követően az egyes „*alkotói részek*” kerültek előtérbe, az univerzalizmussal szemben az individuum, a politikában a szabadságjogok, a nemzetiségi követelések. Az antropológiából, biológiából, etnográfiaiából merített magyarázatokkal mind egy-egy vélt nemzeti kollektív sajátosságot igyekezett kidomborítani, mint például, hogy a német jellem realista, ellenben a spanyol, az olasz és a magyar nem. A tudós szerint a kialakult jellem alapvetően nem változik meg, csupán a „*fajok vegyülése lehet rá hatással. [...] A műveltség sokat csiszol, simít rajtunk, de nem törli el főbb jellemvonásainkat. [...] Vannak azonban népfajok, melyeknek jelleme módosult. Ilyen a magyar*”.¹⁸ Bodnár egyfelől magyarság, szlávtság és németség találkozásával magyarázta a bekövetkezett változásokat. Másfelől pedig arra a kérdésre, hogy mi okozza egy-egy nemzet hanyatlását, azt a zavaros nézetet fejtette ki, hogy azt a magyarság között élő cigányság és zsidóság jelenléte okozza.¹⁹

¹⁴ Szabó, 2006. 201–248.

¹⁵ Modernitás: a gazdaság és a politika modernizációjának a megjelölésére szolgál, a modernizmus a modernitásnak többé-kevésbé megfelelő művészeti, kulturális jelenséget, helyesebben: a modernizációt kísérő, egy arra legfeljebb csak reagáló intellektuális érzékenységet definiál. Gyáni, 2004. 131.

¹⁶ Gyáni, 2004. 131–143. Lukacs, 1996.

¹⁷ Bodnár Zsigmond (1839–1907): irodalomtörténész, római katolikus pap, de kilépett a rendházból 1874-ben. 1875-től a budapesti egyetemen tanított. Magyar Nagylexikon 4. kötet BIK-BZ, Akadémiai Kiadó, 1995., 182.

¹⁸ Bodnár, 1900. 5.

¹⁹ U. o.

A forradalmak (vagy polgárháborús évek) közvetlen élménye mindenesetre tovább radikalizálta a politikai elitek és főként a társadalmi középosztály politikai nyelvezetét. A területvesztés azt is üzentte, hogy a dualizmus kori politikai közösség gyenge volt egyben tartani az országot, ezért a premodern közösség értelmezéséhez nyúltak vissza. Teret nyertek olyan szimbolikus kulcsfogalmak, mint a létért való küzdelem, a belső és külső ellenség vagy a *fajok* élet-halál harca. A harc átvitt értelemben azt jelentette, hogy a faj tagjai szolidaritást vállalnak egymásért, mert a faj tagjai alárendelik egyéni érdekeiket a közösségnek. A faj mint kollektívum természeti és nem politikai csoport, vagyis nem választható, hogy ki mely csoporthoz tartozik. Ez a normatív értelmezés a zsidóság és a magyarság közötti küzdelmet jelentette egy feloldhatatlan konfliktusos politikai térben, ahol az asszimilációnak nem volt helye. A faji beszélés nem váltotta le a két világháború közötti historizáló nacionalista nyelvezetet. Mindebből az következett, hogy párhuzamosan jelen volt a nemzetről való vélekedésben a politikai közösség (politikai nemzet) és a természeti közösség tétel.²⁰

A romániai magyar intézményi szerkezet²¹

Az erdélyi magyar társadalom az összeomlást követő időszakban két széles körben elismert struktúrára támaszkodhatott, egyfelől a magyar nyelvű egyházakra,²² másfelől az anyanyelvű sajtóra. A nemzeti tematika ezeken az utakon jutott el a magyar nemzetiségű személyekhez, és ezek az intézmények játszották a főszerepet a politikai szocializációban. A politikaformálás során az egyházi elitek és a sajtó rendelkezett a legerősebb véleményformáló szereppel. A román megszállás alá került kelet-magyarországi megyék és Budapest közötti kapcsolatok (sajtószolgálat, posta, távíroda, közlekedés, kereskedelem) a román hatóságok korlátozó intézkedése következtében megszűntek, illegálisan, illetve informálisan működtek. A korábban Budapestről is támogatott erdélyi lapok csakhamar tönkrementek, amelyet a cenzúra ellenében az 1919 után megújult erdélyi sajtó próbált pótolni.²³ A kor viszonyai

²⁰ Takáts, 179–182. 2015.

²¹ Bárdi Nándor: Az ismeretlen vízmosság és a régi országút. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban 1923-1924. In: *Etnopolitika*. Szerk: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla TLA, Budapest, 2003, 153–195.

²² Az egyházak földbirtokainak nyolcvan százalékát az agrárreform során elvették. Az önszerveződés szempontjából már 1918 novemberében a római katolikus, a református, az unitárius püspökök közös nyilatkozatot adtak ki és létrehozták a *Felekezeti Központi Tanácsot*, amely a negyvenes évek közepéig összehangolta az egyházak iskolapolitikáját és politikai lobbis tevékenységgel rendelkezett.

²³ 1919–1924 között 330 magyar lap jelent meg. Ebből 87 volt 1919 előtti, 243 pedig újalapítású. A kiadványok döntő részét Kolozsváron adták ki. 1923-ban Kolozsváron 113 periodika, Temesváron 42, Nagyváradon 36, Aradon 25, Marosvásárhelyen 20, Szatmárnémetiben 13 jelent meg.

között egy lap tartósan akkor tudott fennmaradni, ha elérte a tízezres példányszámot. A lapok tulajdonosi köre piaci alapon működött, ezért függetlenek voltak az egyházaktól, pártoktól és politikai finanszírozóktól. A közvélemény formálásában a következő lapok voltak a legfontosabbak: Kolozsváron jelent meg a polgári radikális Keleti Újság, a konzervatívabb Ellenzék, amelyek regionális befolyással és jelentős szerkesztői háttérrel bírtak, illetve az Újság és a zsidóság lapja az Új Kelet. Székelyföldön a legelterjedtebb lap a Szele Béla szerkesztette Brassói Lapok volt.²⁴ A partiumi és a bánási lapok szerkesztősegeinél, illetve a Keleti Újságnál jelen voltak a magyarországi emigráns újságírók, akik a városi polgárság modernista igényeit elégítették ki.²⁵

A magyar anyanyelvű sajtó hozzájárult egy újfajta, a régi tematikáktól eltérő politikai megközelítés kialakításához. Vezércikkkel napi iránymutatást adtak (pl. Paál Árpád, Krenner Miklós, Zágoni István, Dózsa Endre, Jakabffy Elemér, Szentimrei Jenő, Ligetp Ernő, Kádár Imre), egyszerre biztosították az eltérő politikai szocializációjú nemzedékek közti átjárást a történelmi múlt és a jövő határozottabb körvonalazását, a nemzetszemlélet és a történelmi gondolkodás új minőségekkel való feltöltését. Hajnal István gondolata mentén az írásbeliség²⁶ az erdélyi magyar sajtó kibontakozásán keresztül igazi társadalomalakító erővel bírt, amely hamarosan új struktúrákat hívott közvetetten életre a kisebbségi érdekvédő szervezetek és pártok formájában.

A passzivisták és a modernista népkisebbségi aktivisták ellentéte

Paál Árpád, Kós Károly, Zágoni István, illetve Grandpierre Emil, Költő Gábor, Kolosváry Bálint fémjelzte politikai magatartás az *aktivista – passzivista* ellentétként vált ismertté az erdélyi magyar politika- és eszmetörténetben. A háború nyomán előállt közhatalmi változásokhoz való gyakorlati-politikai viszonyulás két részre osztotta az erdélyi magyar társadalom politizáló rétegeit. A két fél közti ellentét az erdélyi magyarság helyzetértékelésében, a kisebbségi-közügyi taktika megszervezésére irányuló gyakorlati lépésekben, illetve történelemfelfogásukban és társadalmi mentalitásukban is eltért.²⁷ A helyzetértékelést döntően meghatározták az erdélyi társadalom- és eszmetörténelmi adottságok. Egyrészt a romániai magyarság akkor még nem tekinthető a kifejezés mai értelmében kisebbségnek, mert az erdélyi városok döntően

²⁴ Marosvásárhelyen a Hajdú István vezette Székelyföld, a Partiumban a Hegedűs Nándor által írt Nagyváradi és Nagyváradi Napló, Aradon az Erdélyi Hírlap, Krenner Miklóssal a háttérben és az Arad és Vidéke, Temesváron pedig a Temesvári Hírlap látta el információkkal az olvasó közönséget.

²⁵ Bárdi, 2003. 159.; Ligeti, 1941. 18–29.

²⁶ Lakatos, 2001. 19.

²⁷ Nagy, 1999. X/2. február, X/3. március, X/5. május

magyar nyelvűek voltak, a gazdasági és a kulturális életben meghatározó szerepet töltött be a magyar és a német dominancia.²⁸ A városi polgárság a régiót és saját magát a romániai modernizáció és demokratizálás fontos szereplőjeként képzelte el. Egy másik eltérés a trianoni Magyarországhoz képest, hogy az 1918-as progresszív mozgalmakban részt vett értelmiségiek nem váltak társadalmi bűnbakká.²⁹

Az egyik csoportot a realitások tudomásul vételét és a cselekvés eszméjét hirdető *aktivisták* tábora képezte. Úgy vélték, hogy a párizsi békeszerződést követően meg kell kezdeni a magyar kisebbség jogérvényesítő politikai tevékenységét. A legkifejezőbb címszavaik között szerepelt az *aktivitás*, a *cselekvés* és a *szervezkedés*, amely annak a középosztálybeli és értelmiségi körnek (jogász, tanár, író, illetve részben köztisztviselő) politikai szándékát fejezte ki, amely bár társadalmilag szűk, egy részét tekintve asszimilált zsidó és emigráns volt, politikai világnézetét illetően népi demokratikus, polgári radikális, illetve liberális beállítottságú. Az aktivisták néhány újság (pl. Keleti Újság, Napkelet) körül főként Kolozsváron csoportosultak.

A másik politikai kör a tények provizórius jellegét valló, ezért a romániai politikai életbe való bekapcsolódást ellenző tábora volt.³⁰ Reprezentánsai zömmel az 1918 előtt is vezető szerepet játszó köztisztviselői elitből, az egyházi vezetők közül és a földbirtokos arisztokráciából verbuválódott, és az 1919 elején szerveződött informális „*erdélyi központ*” (a volt főkormánybiztosi hivatal) körül csoportosult. Az erdélyi központ³¹ megszervezésére 1919 januárjától Kolozsváron került sor, Apáthy István kelet-magyarországi főkormánybiztos letartóztatását követően (január 18.), hogy a román hűségeskü letételével szembeni ellenállás koordinált legyen,³² a Budapestről érkező magyar tisztviselők segélyezését biztosítsák, a megszállásból adódó sérelmek-

²⁸ A *Metamorphosis Transylvaniae* című kötet egyes fejezetei jól rekonstruálja a városok nemzetiségi átalakulását, illetve a magyar intézményi élet hanyatlását. *Metamorphosis Transylvaniae*. Szerk: Győri Illés István, Cluj, 1937.

²⁹ Bárdi, 2011. 304–306.

³⁰ Napkelet, 1921. 2. évf. 22. sz. 1340–1343.

³¹ A csoporthoz tartoztak többek között: Grandpierre Emil a kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács elnöke, a Károlyi-kormány által kinevezett főispán, Kolosváry Bálint, a Ferencz József Tudományegyetem jogi karának tanára, Költő Gábor törvényszéki bíró, 1919-től Papp Antal kolozsvári pénzügyi igazgató, 1920-tól Nagy László ügyvéd és gróf Bethlen György, az Erdélyi Gazdasági Egyesület vezetője, rövid időre Paál Árpád, Udvarhely megye helyettes alispánja (Károlyi Mihály kormány nevezte ki), illetve báró Jósika Samu, a főrendiház utolsó elnöke.

³² A magyar tisztviselői kar az erdélyi központ révén budapesti utasításra elutasította az eskütételt, abból kiindulva, hogy a folyamatban lévő béketárgyalásokon ezt a román kormány Magyarországgal szemben felhasználhatná, illetve az esküt megtagadó magyar tisztviselői kar a román megszállást csak ideiglenesnek és nem közhatalom-változásnak tekintette. A köztisztviselői ellenállást Grandpierre Emil vezette.

kel kapcsolatos adatgyűjtést folytassanak és a magyar felekezeteknek a vezetőivel együtt megszervezzék az új magyar egyházi közoktatást.³³

A lassan kibontakozó önszerveződés során a *folytonosság* kérdése alapproblémaként jelentkezett, hiszen az új helyzetben egyéni és közösségi válaszokat kellett kidolgozni. A leegyszerűsítő *aktivitás* és *passzivitás* jelzők a közvélemény számára szolgált eligazodási pontként a korabeli politikai közbeszédben. A valódi törésvonal ezzel szemben pontosabban meghatározható, ha azt a budapesti kormányzathoz való viszonyban értelmezzük. Az erdélyi központnak tagjai jelentős politikai befolyással rendelkeztek Erdélyben és Budapesten politikai és társadalmi státuszuk következtében. Az aktivista tábor ellentétben nem állt kapcsolatban Budapesttel. A politika gyakorlati szintjén az ellentét elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a budapesti kormányok tulajdonképpen megválasztották mely politikai-személyi körrel kívántak szorosán együttműködni Erdélyben. A budapesti kormány erre vonatkozó döntését a minisztertanács 1921. február 24-én tartott ülésén hozta meg, amikortól az erdélyi központ tagjait a továbbiakban a maga hivatalos megbízottainak tekintette.³⁴ A passzivista kör a szervezkedésnek ezért olyan módját képviselte, amely Budapest orientált volt és igazodott gróf Bethlen István nemzetszemléletéhez. Míg az aktivisták, tudomásul véve a párizsi békeszerződést, ideje korán megfogalmazták Románia politikai rendszerén belül a kisebbségbe került magyarság jogkiterjesztésének és a társadalom demokratizálásának programját.

A romániai magyarság nemzetfogalma

Az impériumválás időszakában az erdélyi magyarság három politikai pártot (Országos Magyar Párt a Magyar Néppárt és a Magyar Nemzeti Párt egyesüléséből alakult 1922. december 28-án), egy kulturális szövetséget (Magyar Szövetség, 1921 január) hozott létre és egy felekezeti alapon (Felekezetközi Központi Tanács, 1918. november) szerveződött egyeztető fórumot hívott életre. A nemzet mibenlétéről szóló önazonosság viták főként ezen szervezetek vezetői között zajlottak, amelyeknek a nyilvános részét a sajtó biztosította. Az erdélyi magyar közvélemény, elsősorban az aktivista csoport számára valódi mérföldkövet az jelentette, amikor a magyar nemzetgyűlés ratifikálta a Trianoni békeszerződést.³⁵ Az aktivista – passzivista beszédmód kibontakozását is csak 1920 utolsó negyedétől datálhatjuk. Az erdélyi központ tagjai

³³ Bárdi, 1995. 92.; Bárdi, 2003. 163.

³⁴ Bárdi, 1995. 91–92.

³⁵ A magyar nemzetgyűlés 1920. november 15-én ratifikálta, és 1921. július 26-án, a XXXIII. törvénnyel hirdette ki a békeszerződést.

számára a magyar egyházfőknek a román államra tett esküje hozott érdemi változást, amikor a köztisztviselői kar ellenállásának magatartását felül kellett vizsgálniuk.³⁶

Az alábbiakban két röpiratot (Bernády György: *Nyíltlevél*; Kós–Zágoni–Paál: *Kiáltó Szó*), illetve három politikai szervezetnek (Magyar Szövetség, Magyar Néppárt, Országos Magyar Párt) egy-egy dokumentumát ismertetem röviden. Ezeken a dokumentumokon keresztül értelmezhetővé válik többek között a zsidóság és a magyarság viszonya, az 1918–1919-es forradalmi események erdélyi emlékezete, illetve általában az erdélyi magyar szellemi és politikai elit magyar nemzetfogalmában bekövetkezett változásoknak az okai.

Marosvásárhelyen Bernády György szabadelvű politikus, városépítő polgármester 1920 májusában nyílt levélben fordult az erdélyi magyarsághoz. Éles kritikát fogalmazott meg az októberi forradalom szereplői ellen, akiknek felelősséget tulajdonított a történelmi Magyarország széteséséért, a nacionalizmus szétfeszítő erejének fellángolásáért, illetve Tisza István gróf haláláért. Bernády György a bűnbakképzés helyett mégis a háborús bukás következményeinek tudomásulvételére és az abból következő gyakorlati-közéleti konzekvenciák vállalására hívta fel a figyelmet. Úgy vélte, hogy „*a megnehezedett viszonyban szervezkedniünk, tömörülniünk kell nekünk, magyaroknak is. [...] Egy táborban, a Magyar Nemzeti Pártban kell egyesülnie rang, állás, foglalkozás, születés és vagyoni helyzetre való tekintet nélkül, bármelyik felekezethez tartozzék, avagy felekezeten kívül álljon, és akármilyen elveket valljon, minden magyarnak.*” A párt világnézetét nemzeti, liberális és demokratikus alapokra helyezte volna. Felismerte annak politikai szükségét, hogy el kell ismerni a munkásság szociális területen való jogkiterjesztő küzdelmét, amelyet úgy vélt megvalósíthatónak, ha a modernizációs törekvéseket összeegyezteti a nemzetépítés folyamatával. „*Erre való tekintettel arra kérem munkás testvéreimet, hogy szíveskedjenek Jomanka elvtársuk által 1918. december 1-jén Gyulafehérváron megtartott román nemzetgyűlésen a magyarországi román munkások nevében kifejtett azon álláspontot elfogadni, amely szerint az itteni román munkások elvtársaikkal továbbra is együtt lesznek az osztályharcban, de nemzeti tekintetben külön fognak haladni.*” Magyar – zsidó relációban mindez pedig úgy hangzott, hogy azok az izraelita vallású személyek, akik magyarnak vallják magukat, maradjanak a magyarság keretében, „*ne üljenek fel divatos jelszavaknak, ne bontsák meg rendeinket.*” Ellenben „*Azoknak az izraelita polgártársaknak, akik már az elszakadás útján vannak, [...] menjenek Isten hírével s elmélkedjenek útközben afölött, hogy mennyi része volt hozzájuk hasonlóknak Magyarországon összeomlásában.*”³⁷ A marosvásárhelyi nemzeti liberális politikus nyílt levelének szellemisége korának politikai kérdéseit jó-

³⁶ Majláth Gusztáv Károly erdélyi és Glattfelder Gyula csanádi püspökök 1921. március 19-én, Széchenyi Miklós nagyváradi püspök és Ferencz József unitárius püspök pedig április 9-én hűségüket tett Ferdinánd román királynak. Sas, 2002. 70.; Keleti Újság, 1921. 4. évf. 67. sz. április 7. 6.

³⁷ Bernády, 1920. május 15.

val megelőzte, amelyekről érdemi vita majd csak a trianoni békeszerződés magyarországi ratifikációját követően alakult ki.

A politikai tájékozódás első valódi lépését az aktivista csoport tette meg. Paál Árpád, Kós Károly és Zágoni István tette közzé a *Kiáltó Szó* című politikai pamfletet, amelyben a passzivitás helyett az aktivitást, a romániai politikai életben való részvételt, saját kulturális és közigazgatási önkormányzatiságot és egy érdekvédő szervezet mielőbbi alapítását szorgalmazták.³⁸ A *Kiáltó Szó* bár a cenzúra miatt töredékesen jelent csak meg, a passzivistá csoportot mégis válaszra készítette. Költő Gábor volt táblabíró úgy fogalmazott, hogy „*A trianoni békének a magyar nemzetgyűlés részéről történt ratifikálása után jogi befejezettséget nyert nemzetközi jogi helyzetünk kérdése. Most már körül kell nézniünk és meg kell találnunk elhelyezkedésünk feltételeit az új államkapcsolatban.*”³⁹ A vitában élen járt Paál Árpád, aki meghatározta, hogy a szövetség mely társadalmi csoportokra, milyen értékre és célokra támaszkodjon. „*Pártokon, osztályokon és felekezeten felül álló nemzeti szervezeteknek a kialakításáról van szó, amelynek mindenki tagja lehessen, aki sorsközösséget akar a magyarsággal. [...] Célja: a népi önkormányzati rendszer megteremtése. A szabadságmozgalmában számítanak a világ nemzetiségeinek támogatására, melynek immár a kisebbségi magyarság is részese lett, továbbá a munkásmozgalom rokonszenvére, mint elnyomott társadalmi tömegre. A magyar szervezkedés nem lehet antidemokratikus, és ezért el kell vetnie magától a bolsevizmus ideáját, mert a faj diktatúrájának helyébe nem teheti az osztálydiktatúrát. [...] A többi kisebbségi népek és a munkásság támogatása mellett a románság haladó elemeinek támogatását is meg kell szerezni. [...] Továbbá a zsidóságra is számítanak, akár a magyarsággal egy szervezetben, akár külön szervezetben. [...] Hogy a zsidóság most el ne távolodjon a magyarságtól, nyíltan és örökre szakítani kell az antiszemita izgatás ostoba és mindenkire káros aknamunkájával.*”⁴⁰ Paál Árpád a demokratikus politikai közösségalakítás programjával lépett a nyilvánosság elé, ahol a nemzeti érdekek összefonódtak az autonóm, demokratikus társadalom igényével. Elvetette az osztálylogikát, a rendies kiváltságokra épülő nemzetfelfogást és elítélte az antiszemizmust. A zsidóságot izraelita magyaroknak tekintette. A nemzetnek kapuit szélesre nyitotta, a munkásságot, a parasztságot és a zsidóságot a magyar politikai közösség egyenlő tagjainak ismert el. Bevezette a demokratikus népkisebbség gondolatát, amely kulturális és nyelvi értékeken állt.

A kisebbségi politikai-közéleti tevékenységnek tudatos vállalása a Magyar Szövetség megalakulásától (1921. július 6.) számítható. Grandpierre Emil a szövetségtől azt remélte, hogy „*magában foglalja és magában foglalhatja a magyarság egyetemét, az*

³⁸ Kós–Zágoni–Paál, 1988.; Mindezt részletesen feldolgozta K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*, Pro-Print könyvkiadó, Csíkszereda, 2007. 217–263.

³⁹ Ellenzék, 1920. december 25.

⁴⁰ Keleti Újság, 1920. 3. évf. 284. sz. december 28. 1.

*egész magyarságot, pártállásra, vallásra, osztályokra való különbség nélkül.*⁴¹ A szövetség szervezeti szabályzata leszögezte, hogy a romániai magyarság *„egységes, és azonos nemzeti kisebbség, egy összefoglaló, általános politikai szervezetben egyesül.”*⁴² A Magyar Szövetség 2.042.400 főnyi magyart képviselt Romániában, illetve számítottak a mintegy 200 ezer zsidó felekezetű magyarra is.⁴³ A kolozsvári nagygyűlést követően a maros-megyei és a marosvásárhelyi Magyar Szövetség megalakítására került sor. Grandpierre Emil azt hangsúlyozta, hogy magyar és székely között nincs különbség. Magyarság és zsidóság együttéléséről tett tanúbizonyságot a helyi magyar zsidóság nevében Sebestyén Balázs. *„A zsidó vallású magyarokról, akikhez tartozom, kívánok szólani és hitvallomást akarok tenni a magam és azon hittestvéreim nevében, akik velem egy gondolat- és érzelemlírában élnek. Magyaroknak valljuk magunkat, mert úgy tartjuk, hogy ezt a karakter indelibilist nem a leszármazás vagy a modern szociológia nyelvén szólva, a fajiság, de legalább nem is kizáróan a fajiság adja meg az egyénnek. [...] Szeretet, emlékezés és kegyelet az a hármasság, amely minket elszakíthatatlanul a magyarsághoz fűz. Magyarok vagyunk, mert mások nem lehetünk és minden magyar ügynek becsületes hűségű katonái.* (A gyűlésen mintegy 1000 fő gyűlt össze a Keleti Újság beszámolója alapján.)⁴⁴

1921. június 5-én, Bánffyhunyadon, Kós Károly aktív szerepvállalásával megalakult a Magyar Néppárt, amely csatlakozott a Magyar Szövetséghez.⁴⁵ A párt a *Kiáltó Szó* röpirat szellemiségében jött létre, a közös erdélyi hagyományok vállalásának, a népek közötti különleges erdélyi patriotizmus tartalmával. Kós Károly néppártja azt a transzilvanista alapértéket tette magáévá, hogy olyan programot kell kialakítani, *„amelyet maga elé tűzhet bármilyen fajú, felekezetű erdélyi nép.”*⁴⁶ Egyetlen cél lebegett szemük előtt, hogy *„Ebből domborodik elő az igazi népfenség elvének tisztelőiben tartása, mely a hatalmat nem egy terület kiválasztott fajtájának a kezében látja üdvözítőnek, hanem általában a nép kezében.”*⁴⁷

Az Országos Magyar Párt két magyar párt a Magyar Nemzeti Párt és a Magyar Néppárt egyesüléséből alakult. Az OMP vezetősége megosztott volt. A konzervatív szárny – Grandpierre Emil, Ugron István, Betheln György, Gyárfás Elemér – az erdélyi magyar társadalom azon rétegét jelenítette meg, akik úgy gondolták, hogy a kisebbség vezetőrétegének a magyar történelmi élet hagyományaiba gyökerező, de azért a haladás eszméivel és követelményeivel is számot vető, konzervatív gondolko-

⁴¹ Keleti Újság, 1921. 4. évf. 139. sz. július 7. 1–4.

⁴² U. o.

⁴³ U. o.

⁴⁴ Keleti Újság, 1921. 4. évf. 143. szám, július 12. 5–6.

⁴⁵ A kalotaszegi szervezést Bokor Márton bánffyhunyadi református lelkész, dr. Bod Péter és dr. Kabdebó Szilárd ügyvédek, Kós Károly építész és Nagy Miklós vállalták magukra.

⁴⁶ Keleti Újság 1921. 4. évf. 109. sz. május 31. 4.

⁴⁷ U. o.

dás képviselőjének kell lenni. A politikai vezetésnek ezért az ún. történelmi osztályoknak kezében kell maradnia, mert azt nem lehet az idegen eredetű társadalmi elemekkel telített gyenge városi polgárságra, és politikai képességekben még fejletlen magyar népi tömegekre bízni.⁴⁸ Az OMP politikai vezetésének konzervatív szárnya elhatárolódott a munkásmozgalomnak tényleges politikai döntéshozásba való integrálódásától, amely részben a közelmúlt bolsevista mozgalmaitól való félelmükből is következett. A zsidókérdés egyrészt a magyarországi kurzuspropagandától való elhatárolódásban, illetve a keresztény egyházak központi szerepének hangsúlyozása kapcsán jelent meg.⁴⁹ Az új párton belül tehát megmaradt a régi megosztottság, amely a jobb- (Magyar Nemzeti Párt) és baloldal (Magyar Néppárt) jelenlétében élt tovább. A két politikai elképzelés között, ha ki is újultak a viták, megállapítható, hogy a román nemzetépítéssel szemben olyan nemzet konstrukciót alkottak, amelyben erős hangsúlyt kapott a szociális és politikai jogkiterjesztés igénye és a nemzeti kultúrának önként vállalása, vagyis a nyílt és kirekesztő politika elvetése.

1918-at követően a politikai viták egyik kulcskérdésévé az vált, hogy – míg a monarchia idejében, a magyar intézményi keretek között a magyar nemzet részének tekintették a zsidóságot – az új impérium alatt az asszimiláció vagy disszimiláció volt-e erősebb hatással a zsidóságra? A történelmi magyar állam megszűnése az erdélyi zsidóságot is új helyzet elé állította.⁵⁰ A történelmi Magyarország zsidóságának asszimilációja erősen előrehaladott volt, de a külső politikai változások hatására a magyar társadalomba, a magyar állami keretekbe történő integráció 1918-at követően megtorpant és ennek a helyét egy egyénenként, és régiókként változó mélységű román állami/társadalmi integráció vette át. A magyarok és a németek esetében is bekövetkezett az integráció, a kulturális és a nemzeti identitás megőrzését fel nem adva.⁵¹

⁴⁸ György Béla, 2006. 16-18.

⁴⁹ Bárdi, 2011. 306-307.

⁵⁰ Lásd bővebben: Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009.

⁵¹ Gidó, 2009. 4.

IRODALOM

- Bernády György: Nyíltlevél. KOSMOS Grafikai Műintézet Rt., Marosvásárhely, 1920. május 15.
- Bárdi Nándor: Társadalomkonstrukciók a magyar kisebbségek két világháború közötti történetében. In: *Asszimiláció, integráció, szegregáció*. Szerk.: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes. Argumentum Kiadó, Budapest, 2011. 303–326.
- Bárdi Nándor: Összezárkózás és szétfejlődés. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára. In: *Nemzet a társadalomban*. Szerk. Fedinec Csilla, TLA, 2004. 251–274.
- Bárdi Nándor: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938. In: *Kisebbségkutatás*, 2007. 16. évf. 1. szám, 7–18.
- Bárdi Nándor: Az ismeretlen vízmosás és a régi országút. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban 1923–1924. In: *Etnopolitika*. Szerk: Bárdi Nándor– Fedinec Csilla TLA, Budapest, 2003, 153–195.
- Bárdi Nándor: A Keleti Akció. A romániai magyar intézmények magyarországi támogatása az 1920-as években. In: *Regio*, 1995. 6. évf. 3. szám, 89–134. 4. szám, 3–28.
- Gidó Artilla: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009.
- Gyáni Gábor: Modernitás, modernizmus és identitásválság: a fin de siècle Budapest. In: *Aetas*, 2004. 19. évf. 1. szám, 131–143.
- György Béla: *A romániai Magyar Országos Párt története (1922–1938.)* Doktori disszertáció, 2006. Elérhető: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gyorgybela/diss.pdf>
- Kós Károly – Paál Árpád – Zágony István: *Kiáltó Szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere*. Kapu könyvek (hasonmás kiadás), Idegennyelvű Folyóirat Kiadó Leányvállalata, 1988. Az eredeti megjelenés: Cluj–Kolozsvár, 1921.
- Lakatos László 2001. *Hajnal István*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Ligeti Lajos 1941. *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete*. Fraternitas Rt, Kolozsvár
- Lukacs, John: *Budapest 1900. A város és kultúrája*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996.
- Metamorphosis Transylvaniae*. Szerk: Györi Illés István, Transzilvania, Cluj, 1937.
- Nagy György Erdélyi magyar szellemi élet a két háború között I–II–III (1918–1940). In: *Korunk*. 1999. X/2. február, X/3. március, X/5. május
- Németh G. Béla: Létharc és nemzetiség. Az „irodalmi” értelmiség felső rétegének ideológiájához, 1867 után. In: *Létharc és nemzetiség. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Magvető, Budapest, 1976. 7–41.
- Ricoeur, Paul: Erőszak és nyelv. In: *Az ellenség neve*. Szerk.: Szabó Márton. József Műhely Kiadó, Budapest, 1998. 124–136.
- Rüsen, Jörn: Történeti gondolkodás a kultúrák közötti diskurzuszban. In: *Narratívák, 4. A történelem poétikája*. Szerkesztette és válogatta: Thomka Beáta. Kijarat Kiadó, Budapest, 2000. 203–214.
- Sas Péter: Az Erdélyi Római Katolikus Státus. In: *Egyháztörténeti Szemle*. 2002. 3. évf. 2. szám 66–73.
- Szabó Ildikó: Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban. In: *Politikatudományi Szemle*, 2006. 15. évf. 1. szám 201–250.

- Szarka László: Kényszerközösségek és védtelen védhatalom. In: *Magyarország és a magyar kisebbségek*. Szerk.: Szarka László. MTA, Budapest, 2002. 17–30.
- Szilágyi N. Sándor: Nyelvében él a nemzet. In: *Regio*, 2002. 13. évf. 4. szám, 159–177.
- Takáts József: Elváló nyelvhasználatok: politikai beszélés Magyarországon az I. világháború után. In: *Az első világháború következményei Magyarországon*. Szerk.: Tomka Béla. Országgyűlés Hivatal, Budapest, 2015. 165–185.
- Trencsényi Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában. Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2011.*

Folyóiratok:

Ellenzék:

Költő Gábor: Helyzetünk s jövőnk. 1920. december 25.

Keleti Újság:

A magyar szervezkedés taktikája. 1920. 3. évf. 284. szám, december 28. 1.

Az erdélyi protestáns püspöki kar esküje. 1921. 4. évf. 67. szám, április 7. 6.

A Magyar Szövetség megalakult. 1921. 4. évf. 139. szám, július 7. 1–4.

Megalakult a marosvásárhelyi Magyar Szövetség. 1921. 4. évf. 143. szám, július 12. 5–6.

Kalotaszeg megmozdult. 1921. 4. évf. 109. szám, május 31. 4.

Napkelet:

Paál Árpád: A magyarság pártalakulásai. 1921. 2. évf. 22. szám, 1340–1343.

Norbert Falusi

NATIONAL AND REGIONAL IDENTITY. HUNGARIAN MINORITIES
BETWEEN NATIONALISM AND REGIONALISM
IN INTERWAR PERIOD ROMANIA (1918–1922)

The Austro-Hungarian Empire fell apart in 1918. The topic of the esessay is the creation of the Hungarian political community (1,5 million people) in Romania which live in the territories annexed to Romania in 1918-1920. The research question: how does a social group that turns the process of nationbuilding promoted by the state organise itself into a community (as a national minority)? The article analyses the discourses of identity of different political actors during the interwar period. Points of view: the phenomena of subsidiaristic nationalism, regionalism, transformation of the political system and politics of identity.